

# Nød lærer nogen kvinde at spinde

## Opfindsomhed og rationering under Anden Verdenskrig

Af Ernst Jensen

I krigsårene 1940-45 blev der knaphed på næsten alt. Der blev gennemført rationering af så at sige alle dagligvarer, såsom kaffe, mel, brød, smør, kød, sæbe, beklædning, brændstof m.v.

Rationeringsordningen fortsatte mange år efter krigen, og de sidste rationeringer blev først ophævet i begyndelsen af 1950'erne. Folk fik lært at spare på tingene, og alligevel slog varerne ikke til. Efterhånden var der flere og flere varer, som slet ikke kunne skaffes, fordi fremstillingen af dem var afhængig af udenlandske råstoffer, som ikke kunne komme til landet på grund af krigssituationen.

Derfor blomstrede opfindsomheden. Man måtte klare sig, som man bedst kunne, i overensstemmelse med det gamle ordsprog: »Nød lærer nogen kvinde at spinde«.

### Erstatningsvarer

Aviser og blade bragte utallige spareråd, men desuden blev der fremstillet »erstatnings«-varer i stort omfang. Gamle færdigheder, der for længst var gået af brug, blev genopfrisket, og der blev anvendt apparater og indretninger, hvor forhåndenværende materialer kunne bruges til løsning af opgaver. Man kan f.eks. nævne gasgeneratoren: en slags kakkellovn, som blev anbragt bag på bilen, og hvor man fyrede med bølgebrænde. Motoren sugede så luft ind fra gasgeneratoren, som indeholdt uforbrændt gas fra træet: kulilte (CO) og andre gasarter. Der skulle brændes 2,5 kg. bølgebrænde for at få den samme energi som fra en liter benzin. Men både benzin og diesel var

strengt rationeret. I en periode var det også nødvendigt at rationere det bølgebrænde, der blev brugt som brændstof i gasgeneratorerne.

Nu – mere end 50 år senere – lever vi i et overflodssamfund, hvor langt de fleste mennesker har langt mere, end de behøver for at kunne dække de vigtigste behov. Når man f.eks. en lørdag formiddag kommer ind i et dansk supermarked og ser de svulmende indkøbsvogne ved kasseapparaterne, får man indtryk af stor penigerigelighed, men også af en mangfoldighed af alskens varer og af et meget stort forbrug.

Disse forhold opleves som selvfølgelige for de fleste i den yngre generation, men for mange ældre mennesker, som husker de knappe tider i 1940'erne, kan det give stof til eftertanke og en vis undren. Det kan måske være interessant at kaste et blik tilbage og se lidt på, hvordan folk klarede hverdagen dengang, under Anden Verdenskrig.

Forholdene i Danmark i krigsårene har været behandlet udførligt flere steder i artikler og bøger. Det følgende er ikke et forsøg på endnu en dybere historisk udredning. Den er en personlig erindring om, hvordan jeg som barn i Vestjylland oplevede krigsårenes »opfindelser« og sparsommelighed.

I de meget strenge vintre i begyndelsen af 1940'erne – de første krigsår, boede vi i et lille, tidligere vogterhus tæt ved jernbanen i Sneum mellem Bramming og Tjæreborg. Der var ikke elektricitet i huset, så belysningen stammede fra petroleumslamper.



*Et udvalg  
af ratione-  
ringsmærker  
fra Anden  
Verdens-  
krig.*

Der blev lavet mad på kulkomfur, som samtidig varmede køkkenet op. I det tilstødende soveværelse var der ingen opvarmning, men eftersom vi var en stor familie kunne vi dog i fællesskab holde temperaturen over frysepunktet. Foruden mine forældre sov i en periode seks af de i alt ti børn i rummet.

I stuen var der en kakkelovn, også til kul, men af sparehensyn blev der som regel ikke tændt op før om aftenen. Da blev også petroleumlampen i loftet tændt – så længe petroleum kunne skaffes. På et tidspunkt var rationeringen deraf så stram, at vi måtte gå over til at bruge en karbidlampe. Den gav et godt og stærkt lys, men var ikke let at regulere. En gang imellem slukkedes flammen, men der hørtes stadig en hvæsende lyd fra den udstrømmende gas. Jeg var tit bange for, at lampen skulle eksplodere. Med karbid kunne man nemlig fremkalde ganske voldsomme eksplosioner. I dag betragtes karbid, der er calciumcarbonat – som et ganske farligt stof, som skal behandles med stor varsomhed. Ved tilsætning af vand udvikles der yderst brandfarlige gasser (acetylen), og der er fastsat strenge bestemmelser for anvendelse, transport og opbevaring af stoffet.

Det var der ikke dengang, og vi behandlede karbid med stor letsindighed. Vi købte karbidkrystallerne i løs vægt i Brugsen, og mine ældre brødre fremstillede bomber til nytårsaften ved at fylde karbid i en dåse, komme lidt vand i og derefter lukke den tæt og grundigt. Når der var udviklet tilstrækkeligt med gas i dåsen, eksploderede den med et ordentligt brag. Sådanne bomber blev også brugt til at fange fisk i åen med. Inden dåsen blev lukket, lagde man en sten deri, så den sank til bunds. Når den eksploderede blev svømmeblæserne sprængt på de nærmeste aborrer, og de flød op til overfladen, hvor vi så kunne indsamle dem. Den samme teknik blev i øvrigt brugt af de tyske soldater, som bevogtede jernbanebroen over Sneum Å.



*Min mor på cykel med trædek ca. 1944. Foto i privat eje.*

Men de brugte håndgranater i stedet for karbidbomber. Det gav mange flere fisk.

### 80% sæbe

Da jeg var ti år gammel, kom jeg »ud at tjene« på en gård i Hunderup ca. ti km fra hjemmet.

Det var i 1943. Madmoderen hed Anna. Hun havde hamstret anelige lagre af forskellige varer, som der efterhånden blev knaphed på. Således havde hun gjort store indkøb af hånd-sæbe, som på købstidspunktet stadig kunne fås

som 80% sæbe. De 20% var så ler. Senere blandedes der mere og mere ler i sæben, så den slet ikke kunne skumme og bestemt ikke var velegnet til at vaske sig med. 80% sæbe blev efterhånden eftertragtet, og det var en stor glæde for Anna at kunne medbringe et sådant stykke sæbe som gave ved fødselsdage og andre særlige lejligheder. Hun lod da heller ikke nogen lejlighed gå fra sig til – om end på en tilpas beskeden måde – at fortælle om sin forudseenhed. Det gav hende en vis prestige i nabokredse. Prestigen blegnede dog en del, efter at musene begyndte at æde sæbelageret på loftet.

### Cykeldæk

Anna havde hamstret andet end sæbe. Da gummi blev en mangelvare viste det sig, at hun havde et lager af cykeldæk. Cykeldæk sled man til det sidste og reparererede til det sidste. Var de definitivt kassable blev de skåret op i stykker, som så blev sat uden på store huller i andre dæk, indtil de også her var håbløst opslidt.

Det fik opfindsomme personer til at konstruere trædæk: stykker af bøgetræ blev tilpasset til fælgen og beslået med de opslidte strimler af gummidæk. Så kunne man cykle videre, selv om det bumpede mere end før. En anden mulighed var at spænde tovværk om fælgen.

Men Anna cyklede på gummidæk. Hun havde i tide set, hvor det bar hen, og også dæklageret blev opbevaret på loftet. Jeg tror hun nød det meget, når hun cyklede til købmanden på sin cykel med gummidæk, mens andre bumpede af sted på deres træhjul.

### Kaffe og tobakserstatninger

Kaffe kunne man naturligvis ikke købe under krigen, og her slap Annas forråd hurtigt op. Så tog man til takke med de forskellige kaffeerstatninger, der blev fremstillet. Det var »Rich's« eller »Danmark«. Man fremstillede også selv en

slags kaffeerstatning ved at riste byg eller rug på en plade i ovnen. Også på Hunderup Vestergård var der kulkomfur og kulkakkelovne, men lokalt blev der fremstillet tørv, som kunne drøje på forsyningerne. I mosen nær Hunderup foregik en stor produktion af tørv, og fra Hunderup Vestergård var man endog i stand til at forsyne omliggende gårde med brændsel.

### Tobak

Rygerne havde det i krigsårene meget svært, for udenlandsk tobak kunne jo ikke fås. Der blev så dyrket tobak, dels industrielt, dels på hjemmebasis. Mange havde tobaksplanter i deres haver, tørrede bladene på loftet og fremstillede rygetobak ved at blande bladene med sirup, svesker og forskellige andre ingredienser, så længe disse kunne fås. Der blev endvidere fremstillet stærkt stinkende tobak af kirsebærblade o.l.

I besættelsesårene blev de hjemmeavlede tobaksblade sjældent behandlet med den fornødne omhu og professionalisme. Dansk tobak fik derfor et dårligt ry, og dyrkningen ophørte helt i 1948.

### Klæder

Da udenlandske forsyninger af bl.a. bomuld og anden færdigproduceret manufaktur indskrænkedes og efterhånden helt ophørte, var man også her nødt til at finde andre udveje. En stor del af krigsårenes beklædning blev derfor fremstillet af cellulld, viscoserayon på basis af cellulose. Der fremstilledes også klæder af papir. Opfindsomheden her var meget stor. Min kone ejer f.eks. endnu en vest, fremstillet i krigsårene af rød-spætteskind. Fiskeskind blev også anvendt til fremstilling af sko.

Man udnyttede naturligvis også resterne af »før-krigstøjet« til det sidste. Mange kvinder blev eksperter i omsyning og reparation af gamle klæder. De allersidste rester blev brugt til fremstilling af klude-



*Vest fra besættelsestiden, syet af rødspætteskind. De originale knapper var også beklædt med skind, men blev senere på grund af slid udskiftet med nyere knapper. Foto i privat eje.*

sko, som så blev forsynet med såler, enten af et gammelt cykeldæk eller af mange lag klude syet sammen. »Sivsko« fremstillet af halm kunne ligeledes hjælpe til at holde fødderne varme i de dårligt opvarmede rum, hvor brændelet skulle spares.

### **Kaninavl**

Som en følge af manglen på beklædning blev det en periode meget almindeligt at holde kaniner. Foruden det velsmagende kød fik man skind, som man kunne lave pelse af, og kaniner opnåede ret god pris. Min far byggede et skur med kaninbure og havde en tid mere end hundrede dyr af forskellige racer. De blev solgt til et

slagteri i Bramming, når de var store nok. Der oprettedes en kaninavlerforening, hvor medlemmerne på skift mødtes hos hinanden og drøftede kaninavlens hemmeligheder og glæder. Engang imellem holdtes mødet hos os i vogterhuset, og medlemmerne fyldte den lille stue. Så blev der snakket kaninavl, men man drøftede naturligvis også krigssituationen og landets vanskeligheder, og man sang den ene fædrelandssang efter den anden. Der var disse aftener en god og varm stemning af fællesskab.

### **Kulsamleren**

Når jeg kom hjem fra Hunderup til mit barn-

domshjem i Sneum, var knapheden på mange områder blevet mere mærkbar. Der var f.eks. ikke kul nok til opvarmning.

I disse hårde vintre var Esbjerg Havn den eneste isfri danske havn, hvorfor landets tilførsler af kul foregik via denne, hvorfra de transporteredes ad jernbanen til andre egne. Jernbanen gik lige forbi vores vogterhus i Sneum. Tungt læssede kulvogne passerede flere gange i døgnnet, og det skete ofte, at kulstykker trillede ned og havnede på banelinien. Efter skoletid var jeg så ude med sækken, og i løbet af et par timer kunne jeg samle så meget kul, som jeg kunne slæbe, og jeg sørgede på denne måde gennem lang tid for familiens brændselsbehov.

En dag holdt jeg imidlertid fri og begav mig langs jernbanelinien til Bramming for at se en Tarzanfilm. Jeg var meget optaget af Tarzan på den tid og læste alle bøgerne om ham. Mens jeg nu gik langs jernbanen kom et kultog. Vognene var læsset meget højt, så store stykker langs kanten så ud til at være ved at trille ned. Fristelsen blev for stor. Jeg tog en sten og kastede den op på et af læssene, og nogle stykker faldt ned over siden. En ny sten kastedes med stor kraft mod de

langsomt kørende læs. Men jeg havde ikke beregnet mit kast rigtigt, og havde ikke set, at den næste vogn var en passagervogn. Stenen ramte et vindue, der blev smadret. En konduktør kiggede ud og rejste en truende knytnæve mod mig.

Det var en rigtig slem ting at gøre, og min samvittighed led meget i lang tid. En landbetjent var ude i området for at spørge, om nogen kendte til forbrydelsen. Min far blev også spurgt, men han forsikrede, at ingen af hans sønner nogensinde kunne finde på en sådan handling.

Når jeg nu – mere end et halvt århundrede senere, fortæller om denne episode, er det i håb om, at årene efterhånden har kastet et forsonende skær over sagen, og fordi jeg nu forhåbentlig kan anse sagen for i retslig henseende at være forældet.

*Ernst Jensen, Kærvej 5, 4243 Rude. Født 1933. Pens. skoleinspektør, psykolog, cand. pæd. psych og ph.d.*

*Har tidligere skrevet i Fra Ribe Amt og har udgivet flere grønlandske undervisningsbøger, samt bøgerne Døden må vi leve med – en bog om døden og livet og Som ordsproget siger – ordsprogenes psykologi.*



*Vogterhuset i Sneum, hvor tog med kulvogne dagligt passerede under Anden Verdenskrig.*